

AXSIKENT SHAHRINING SHAKLLANISHI VA FARG‘ONA VODIYSI URBANIZATSIYASI TARIXIDAGI O‘RNI

Mavlonov Adham Anvarxon o‘g‘li

Namangan Davlat pedagogika insitituti stajyor o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21041768>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Farg‘ona vodiysining yirik shahar madaniyati markazlaridan biri bo‘lgan Axsikent shahrining shakllanish tarixi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada Axsikentning tabiiy-geografik joylashuvi, Sirdaryo bo‘yidagi strategik mavqeyi, sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo aloqalari uning shahar sifatida rivojlanishida muhim omil bo‘lgani yoritiladi. Shuningdek, Axsikentning Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi o‘rni, o‘rta asrlardagi ark, shahriston va raboddan iborat shaharsozlik tuzilmasi, iqtisodiy-madaniy hayoti hamda mudofaa tizimi tahlil etiladi. Maqolada mo‘g‘ullar bosqini, temuriylar davri va keyingi tarixiy jarayonlarning shahar taraqqiyoti hamda inqiroziga ta’siri ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida Axsikent Farg‘ona vodiysi urbanizatsiyasi, qadimgi davlatchilik an‘analari va moddiy madaniyat tarixini o‘rganishda muhim arxeologik yodgorlik ekani asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Axsikent, Aysi, Farg‘ona vodiysi, qadimgi shahar, urbanizatsiya, Sirdaryo, Buyuk Ipak yo‘li, ark, shahriston, rabod, hunarmandchilik, savdo aloqalari, shaharsozlik, arxeologik yodgorlik, moddiy madaniyat.*

Annotation: *This article analyzes the historical formation of Akhsikent, one of the major centers of ancient urban culture in the Fergana Valley. The study highlights the role of Aksikent’s natural and geographical location, its strategic position along the Syr Darya River, irrigated agriculture, craftsmanship, and trade relations in the development of the city. The article also examines Akhsikent’s place within the Great Silk Road system, its medieval urban structure consisting of the*

citadel, shahrستان, and rabad, as well as its economic, cultural, and defensive features. Particular attention is paid to the impact of the Mongol invasion, the Timurid period, and subsequent historical processes on the development and decline of the city. The study concludes that Akhsikent is an important archaeological monument for understanding the urbanization of the Fergana Valley, ancient statehood traditions, and the history of material culture.

Keywords: Akhsikent, Akhsi, Fergana Valley, ancient city, urbanization, Syr Darya, Great Silk Road, citadel, shahrستان, rabad, craftsmanship, trade relations, urban planning, archaeological monument, material culture.

Axsikent qadimgi Farg‘ona vodiysining eng muhim shahar madaniyati markazlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat Namangan vohasi, balki butun Farg‘ona vodiysi tarixida siyosiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy jihatdan alohida o‘rin egallagan qadimiy shahar xarobasidir. Manbalarda Axsikent nomi turli shakllarda – Axsikat, Axsikath, Axsi tarzida uchraydi. Bu nomlarning barchasi bir tarixiy-geografik hudud, ya’ni Sirdaryo bo‘yida shakllangan qadimgi shahar madaniyati bilan bog‘liqdir.

Axsikentning tarixiy ahamiyati, avvalo, uning qulay tabiiy-geografik joylashuvi bilan belgilanadi. Shahar Sirdaryo vodiysida, suv manbalari, dehqonchilik uchun yaroqli yerlar va savdo yo‘llari kesishgan hududda vujudga kelgan. Bunday joylashuv qadimgi davrlardayoq aholining doimiy yashashi, sug‘orma dehqonchilikning rivojlanishi, hunarmandchilik va savdo aloqalarining kengayishi uchun qulay sharoit yaratgan. Shu bois Axsikent oddiy qishloq manzilgohi sifatida emas, balki bosqichma-bosqich yirik shahar markazi sifatida shakllangan.

Axsikent tarixini o‘rganish Farg‘ona vodiysida qadimgi shaharsozlik, davlatlilik, iqtisodiy hayot va madaniy aloqalar taraqqiyotini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Chunki bu shahar xarobalari orqali qadimgi va o‘rta asrlardagi Farg‘ona jamiyatining xo‘jalik tizimi, mudofaa madaniyati,

hunarmandchilik an’analari, savdo aloqalari hamda siyosiy boshqaruv shakllari haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Axsikentning shakllanishida eng muhim omillardan biri uning Sirdaryo bo‘yida joylashganidir. Qadimgi shaharlar taraqqiyotida suv manbalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Sirdaryo va unga tutash suv tarmoqlari Axsikent atrofida sug‘orma dehqonchilikni rivojlantirishga imkon bergan. Dehqonchilik esa o‘z navbatida doimiy aholi manzilgohlari, oziq-ovqat zaxiralari, mehnat taqsimoti va hunarmandchilikning paydo bo‘lishiga zamin yaratgan.

Farg‘ona vodiysi qadimdan serunum tuproqlari, tog‘oldi yaylovlari, daryo va soylar tizimi bilan ajralib turgan. Axsikent ana shu tabiiy imkoniyatlardan foydalangan holda shakllangan shahar markazi edi. Uning Sirdaryo bo‘yida joylashuvi shaharni bir tomondan suv bilan ta’minlagan bo‘lsa, ikkinchi tomondan mudofaa nuqtayi nazaridan ham qulaylik yaratgan. Daryo tabiiy to‘siq vazifasini bajargan, baland qirg‘oq va mustahkam devorlar esa shahar himoyasini kuchaytirgan.

Axsikentning taraqqiyotiga savdo yo‘llari ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Farg‘ona vodiysi qadimdan Sharqiy Turkiston, Movarounnahr, Yettisuv va Xuroson yo‘nalishlarini bog‘lovchi hududlardan biri bo‘lgan. Shu sababli bu yerda joylashgan shaharlar faqat mahalliy xo‘jalik markazlari bo‘lib qolmasdan, balki mintaqaviy savdo-madaniy aloqalar tizimining faol ishtirokchisiga aylangan. Axsikent ham ana shunday tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan va rivojlangan.

Axsikentning dastlabki shakllanishi miloddan avvalgi asrlar bilan bog‘lanadi. Arxeologik tadqiqotlar shaharning qadimgi qatlamlari Farg‘ona vodiysida urbanizatsiya jarayoni ancha erta boshlanganini ko‘rsatadi. Bu davrda Farg‘ona hududida yirik qishloq manzilgohlari, qal’ali turar joylar, dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan xo‘jalik tizimi mavjud bo‘lgan. Axsikent ana shu jarayonlar ichida vujudga kelib, asta-sekin yiriklashgan.

Dastlabki bosqichda Axsikent, ehtimol, mudofaa devorlari bilan o‘ralgan manzilgoh sifatida shakllangan. Bunday manzilgohlar qadimgi Farg‘ona jamiyatida ijtimoiy tabaqalanish, mulkiy munosabatlar, hokimiyat markazlari va hunarmandchilikning rivojlanishi bilan bog‘liq edi. Shaharning joylashgan o‘rni aholi xavfsizligini ta‘minlash, savdo yo‘llarini nazorat qilish va atrofdagi dehqonchilik hududlarini boshqarish uchun qulay bo‘lgan.

Qadimgi Farg‘ona tarixida Davan davlati bilan bog‘liq ma‘lumotlar muhim o‘rin tutadi. Xitoy manbalarida Farg‘ona vodiysi serhosil yerlar, mustahkam shaharlari va mashhur otlari bilan tilga olinadi. Axsikentning dastlabki taraqqiyotini ham ana shu keng tarixiy muhitdan ajratib bo‘lmaydi. Chunki Farg‘ona vodiysidagi qadimgi shaharlar aynan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va tashqi aloqalar kesishgan joylarda shakllangan.

Axsikentning eng yuksak taraqqiyot bosqichi o‘rta asrlarga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa IX–XII asrlarda shahar Farg‘ona vodiysining muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biriga aylangan. Bu davrda Movarounnahrda Somoniylar, Qoraxoniylar va boshqa sulolalar hukmronligi ostida shaharlar rivojlandi, savdo va hunarmandchilik kengaydi, ilm-fan va madaniyat taraqqiy etdi. Axsikent ham ushbu umumiy yuksalish jarayonining faol ishtirokchisi bo‘lgan.

O‘rta asr shaharsozligi nuqtayi nazaridan Axsikent murakkab tuzilishga ega edi. Shahar odatda ark, shahriston va rabod qismlaridan iborat bo‘lgan. Ark – hukmdor qarorgohi, ma‘muriy va harbiy markaz vazifasini bajargan. Shahriston – shaharning asosiy aholi yashaydigan, hunarmandchilik va savdo rivojlangan qismi bo‘lgan. Rabod esa shahar tashqarisidagi savdo-hunarmandchilik mahallalari, bozorlar, ustaxonalar va aholining kengroq yashash hududlarini o‘z ichiga olgan.

Axsikentning bunday tuzilishi uning oddiy qal’a yoki qishloq emas, balki rivojlangan shahar markazi bo‘lganini ko‘rsatadi. Shahar mudofaa devorlari, darvozalar, ichki yo‘llar, suv tizimi, ustaxonalar va bozorlar bilan jihozlangan. Bu esa Axsikentda shahar hayoti yuqori darajada tashkil etilganidan dalolat beradi.

Axsikentning rivojlanishida hunarmandchilik alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Arxeologik topilmalar bu yerda kulolchilik, metallsozlik, shishasozlik, to‘qimachilik va boshqa hunarmandchilik turlari rivojlanganini ko‘rsatadi. Ayniqsa metallga ishlov berish, qurol-yarog‘ tayyorlash va temirchilik an‘analari Axsikentning iqtisodiy qudratini belgilagan muhim sohalardan biri bo‘lgan.

Shahar aholisi faqat dehqonchilik bilan emas, balki hunarmandchilik va savdo bilan ham shug‘ullangan. Bozorlarda mahalliy mahsulotlar bilan birga boshqa hududlardan keltirilgan buyumlar ham sotilgan. Bu esa Axsikentning mintaqaviy almashinuv tizimiga faol qo‘shilganini ko‘rsatadi. Hunarmandchilik mahsulotlari nafaqat ichki ehtiyojni qondirgan, balki tashqi savdoda ham muhim o‘rin tutgan.

Kulolchilik Axsikent shahar madaniyatining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Turli shakldagi idishlar, bezakli sopol buyumlar, maishiy ashyolar shaharda kundalik hayot, estetik did va texnologik tajriba rivojlanganini ko‘rsatadi. Kulolchilik buyumlari orqali aholining turmush tarzi, ovqatlanish madaniyati, savdo aloqalari va ishlab chiqarish darajasini aniqlash mumkin.

Axsikentning tarixiy taraqqiyotini Buyuk Ipak yo‘li bilan bog‘lamasdan tasavvur qilib bo‘lmaydi. Farg‘ona vodiysi qadimgi va o‘rta asrlarda Sharq va G‘arbni bog‘lovchi muhim hududlardan biri bo‘lgan. Savdo karvonlari bu yer orqali Sharqiy Turkiston, Xitoy, Movarounnahr, Eron va boshqa hududlarga harakat qilgan. Axsikent esa ana shu yo‘llar tizimida muhim bekat, savdo markazi va ishlab chiqarish hududi sifatida faoliyat yuritgan.

Buyuk Ipak yo‘li faqat tovar almashinuvi yo‘li emas, balki madaniy, diniy, ilmiy va texnologik g‘oyalar almashinuvi yo‘li ham edi. Shu bois Axsikentda turli madaniy ta’sirlar uyg‘unlashgan. Shaharning moddiy madaniyatida mahalliy Farg‘ona an‘analari bilan birga Movarounnahr, Sharqiy Turkiston va boshqa hududlarga xos unsurlar ham kuzatiladi. Bu holat Axsikentning ochiq, faol va transregional shahar madaniyatiga ega bo‘lganini anglatadi.

Savdo aloqalari Axsikentda ijtimoiy hayotning murakkablashuviga ham olib kelgan. Savdogarlar, hunarmandlar, dehqonlar, harbiylar, diniy va ma'muriy qatlamlar shahar jamiyatining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil qilgan. Bunday ijtimoiy tarkib shaharda boshqaruv tizimi, soliq munosabatlari, bozor nazorati va mudofaa tashkilotining mavjudligini ko'rsatadi.

Axsikentning harbiy-strategik ahamiyati uning mustahkam mudofaa tizimida yaqqol namoyon bo'ladi. Shahar baland joyda, Sirdaryo yaqinida joylashgani sababli tabiiy himoya imkoniyatiga ega edi. Bundan tashqari, devorlar, qal'a inshootlari va ichki mudofaa tizimi shaharning xavfsizligini ta'minlagan.

O'rta asrlarda shaharlar faqat iqtisodiy markaz emas, balki harbiy tayanch nuqtasi ham bo'lgan. Axsikent Farg'ona vodiysidagi siyosiy kuchlar uchun muhim strategik punkt vazifasini bajargan. Uning mustahkam qal'asi, daryo bo'yidagi joylashuvi va keng atrof hududlarni nazorat qilish imkoniyati shaharni hukmdorlar uchun muhim qarorgohga aylantirgan.

Keyingi davrlarda Axsi qal'asi Zahiriddin Muhammad Bobur bilan bog'liq tarixiy voqealarda ham tilga olinadi. Bobur Axsi qal'asining mustahkamligini alohida qayd etgan. Bu ma'lumot shahar XV asrda ham Farg'ona vodiysining muhim siyosiy-harbiy markazlaridan biri bo'lib qolganini ko'rsatadi.

XIII asr boshlarida Movarounnahr va Farg'ona hududlari mo'g'ullar istilosiga duch keldi. 1219–1221-yillardagi harbiy yurishlar natijasida ko'plab shaharlar vayron qilindi, iqtisodiy va madaniy hayot izdan chiqdi. Axsikent ham bu jarayonlardan chetda qolmadi. Mo'g'ullar bosqini shaharning avvalgi taraqqiyotiga kuchli zarba berdi.

Shahar vayron qilingandan keyin uning hayoti butunlay to'xtab qolmagan bo'lsa-da, avvalgi siyosiy-iqtisodiy mavqeyi zaiflashdi. Keyingi asrlarda eski Axsikent yaqinida yoki undan g'arbroqda yangi Axsi shahri shakllangan. Bu holat shahar madaniyatining uzluksizligi va hududning strategik ahamiyati uzoq vaqt saqlanib qolganini ko'rsatadi.

Mo‘g‘ullar davridan keyingi tiklanish jarayonlari Markaziy Osiyoning boshqa shaharlarida bo‘lgani kabi Axsikent atrofida ham murakkab kechgan. Aholining bir qismi eski shahar xarobalari atrofida yashashda davom etgan, boshqa qismi esa xavfsizroq va iqtisodiy jihatdan qulayroq hududlarga ko‘chgan. Bu jarayon natijasida Axsikent tarixida “qadimgi shahar” va “keyingi Axsi” bosqichlarini farqlash zarurati yuzaga keladi.

Temuriylar davrida Farg‘ona vodiysi muhim siyosiy hududlardan biri bo‘lib qoldi. Ayniqsa XV asrda Axsi Farg‘ona hukmdorlari faoliyati bilan bog‘liq muhim markaz sifatida tilga olinadi. Zahiriddin Muhammad Boburning otasi Umarshayx Mirzo Farg‘ona hokimi bo‘lgan davrda Axsi qal’asi siyosiy va harbiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etgan.

“Boburnoma”da Axsi haqida berilgan ma’lumotlar shahar tarixini o‘rganishda muhim yozma manba hisoblanadi. Bobur Axsi qal’asining mustahkamligini, uning tabiiy-geografik qulayligini va Farg‘ona siyosiy hayotidagi o‘rnini qayd etadi. Bu ma’lumotlar arxeologik kuzatishlar bilan birgalikda Axsi va Axsikent tarixining keyingi bosqichlarini yoritishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Temuriylar davrida Axsi faqat qal’a emas, balki ma’muriy markaz, harbiy tayanch va siyosiy qarorgoh sifatida ham faoliyat yuritgan. Bu esa qadimgi Axsikent hududining tarixiy ahamiyati bir necha asrlar davomida saqlanib qolganidan dalolat beradi.

Keyingi asrlarda tabiiy ofatlar, siyosiy beqarorlik, savdo yo‘llarining o‘zgarishi va iqtisodiy markazlarning boshqa hududlarga siljishi Axsikentning asta-sekin inqirozga yuz tutishiga sabab bo‘ldi. Ayniqsa zilzilalar va daryo qirg‘og‘i bilan bog‘liq tabiiy jarayonlar shahar xarobalarining yemirilishiga olib kelgan.

Aholining bir qismi keyinchalik Namangan va boshqa yaqin hududlarga ko‘chgan. Shu tariqa Axsikent faol shahar hayotidan tarixiy-arxeologik yodgorlik

maqomiga o‘tdi. Biroq uning tarixiy xotiradagi o‘rni yo‘qolmadi. Aksincha, Axsikent Farg‘ona vodiysining qadimgi shahar madaniyati, davlatchilik an‘analari va moddiy merosini ifodalovchi muhim yodgorlik sifatida bugungi kunda ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Axsikentni o‘rganish bir necha jihatdan muhimdir. Birinchidan, u Farg‘ona vodiysida qadimgi urbanizatsiya jarayonlarini tahlil qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, Axsikent orqali qadimgi va o‘rta asrlardagi shaharsozlik, mudofaa tizimi, hunarmandchilik va savdo aloqalarini o‘rganish mumkin. Uchinchidan, bu yodgorlik yozma manbalar va arxeologik dalillarni qiyosiy tahlil qilish uchun muhim ilmiy obyekt hisoblanadi.

Axsikentning o‘rganilishi nafaqat tarixchilar va arxeologlar uchun, balki madaniy merosni saqlash, tarixiy turizmni rivojlantirish va yosh avlodda tarixiy xotirani shakllantirish uchun ham muhimdir. Bugungi kunda Axsikent yodgorligini saqlash, ilmiy tadqiq qilish va keng jamoatchilikka tanitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Axsikent tarixiy merosi Farg‘ona vodiysining qadimiy sivilizatsion taraqqiyotini ko‘rsatadi. Bu shahar orqali biz o‘tmishda vodiy aholisi qanday yashaganini, qanday hunarlar bilan shug‘ullanganini, qanday savdo aloqalariga ega bo‘lganini va qanday mudofaa tizimlarini yaratganini bilib olamiz.

Xulosa qilib aytganda, Axsikent shahrining shakllanishi tabiiy-geografik qulaylik, sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo yo‘llari va siyosiy-ma‘muriy ehtiyojlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Shahar dastlab qadimgi Farg‘ona hududidagi muhim manzilgohlardan biri sifatida vujudga kelgan, keyinchalik esa yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaz darajasiga ko‘tarilgan. Axsikentning taraqqiyotida Sirdaryo bo‘yidagi joylashuv, Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlari, hunarmandchilik ishlab chiqarishi va mustahkam mudofaa tizimi muhim rol o‘ynagan. IX–XII asrlarda shahar Farg‘ona vodiysining eng yirik markazlaridan biri bo‘lgan. Mo‘g‘ullar bosqini, keyingi siyosiy jarayonlar va tabiiy

ofatlar uning inqiroziga sabab bo‘lgan bo‘lsa-da, Axsikentning tarixiy merosi o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Bugungi kunda Axsikent qadimgi Farg‘ona shaharsozlik madaniyatining yorqin namunasi, o‘zbek davlatchiligi va urbanizatsiya tarixining muhim yodgorligi sifatida qadrlanadi. Uni chuqur o‘rganish, asrab-avaylash va ilmiy muomalaga keng kiritish milliy tarixiy xotirani mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Axunova M. Axsikent yodgorligi – “Farg‘ona Afrosiyobi”: arxeologik izlanishlar va tadqiqotchilar faoliyatida // Образование, наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 35. – №8. – В. 88–90.
2. Egamberdiyeva N. A. Arxeologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
3. Madrahimov Z. Tarixiy toponimika. – Toshkent: Navro‘z, 2018.
4. Mahmudov M. N. Farg‘ona vodiysida joylashgan Axsikent va Mingtepa yodgorliklarining arxeologik va etnografik qiyofasi // Ilm-fan yangiliklari konferensiyasi. – 2025.
5. Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi fond materiallari. Axsikent arxeologik yodgorligiga oid ma’lumotlar, topilmalar va ilmiy izohlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi materiallari. Axsikent arxeologik yodgorligi va uning muhofazasi bo‘yicha rasmiy axborotlar.
7. Xolboyev Z., Alimov A. O‘zbekistonning arxeologiya yodgorliklari. – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2014.
8. Xoldorov J. Axsikent arxeologik yodgorligini o‘rganish tarixi // International Sciences, Education and New Learning Technologies. – 2024.